

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОБЛЕМНИХ РЕГІОНІВ

MODERNIZATION OF PRODUCTIVE FORCES AS DETERMINANT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF PROBLEMATIC REGIONS

Сергій ШКАРЛЕТ,
доктор економічних наук,
заслужений діяч науки і техніки
України, ректор Чернігівського
державного технологічного
університету

Serhiy SHKARLET,
Doctor of Economics,
Professor, Honoured worker of Science
and Technique of Ukraine, Rector of
Chernihiv State Technological University

Валерій ІЛЬЧУК,
доктор економічних наук,
завідувач кафедри фінансів
Чернігівського державного
технологічного університету

Valeriy ILCHUK,
Doctor of Economics,
Head of the Department
of Finance, Chernihiv State
Technological University

Ірина ЛИСЕНКО,
асистент кафедри фінансів
Чернігівського державного
технологічного університету

Iryna LYSENKO,
Assistant at the Department of Finance,
Chernihiv State
Technological University

В умовах стрімких соціально-економічних змін, які останнім часом відбуваються в Україні, все більшого значення набуває питання комплексного розвитку й розміщення продуктивних сил її регіонів. Необхідність комплексного розвитку регіонів, посилення їх ролі у підвищенні національної безпеки України і насамперед таких важливих її складових, як економічна, соціальна й екологічна безпека, особливо гостро виявляється на даному етапі. Без активної діяльності регіонів Україна неспроможна подолати глибоку кризу та забезпечити динамічний розвиток продуктивних сил на засадах соціально орієнтованої економіки [1, с. 3].

У сучасній науковій літературі проблемам розміщення продуктивних сил присвячено багато наукових праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток теорії розміщення продуктивних сил. Проте досліджувались в основному теоретико-методологічні основи й закономірності розміщення продуктивних сил та їх територіальної організації.

Метою даної роботи є теоретичне дослідження модернізації продуктивних сил проблемних регіонів як визначального чинника їх сталого розвитку.

У процесі переходу України до ринкових умов господарювання спостерігаються негативні соціально-економічні явища: спад виробництва, збільшення рівня безробіття, зниження демографічних показників (старіння населення, зменшення природного приросту), зростання соціальної напруженості в суспільстві, погіршення екологічної ситуації і, як наслідок, зниження рівня життя населення. На тлі фінансово-економічної кризи та низки інших негативних факторів між регіонами України продовжують зростати диспропорції в економічному, соціальному та екологічному аспектах. З'явилися так звані проблемні (депресивні) регіони, які не в змозі без допомоги держави вирішити свої проблеми. У таких регіонах спостерігається масове фізичне та моральне руйнування засобів виробництва, знецінення мотивації до праці, що зумовлено перш за все наднизькою вартістю робочої сили, відбувається масова декваліфікація переважної більшості промислово-виробничого потенціалу, відтік кваліфікованих кадрів за кордон тощо [2, с. 11]. Це призводить до повного занепаду продуктивних сил регіонів.

Державне регулювання проблемних регіонів об'єднує як загальнодержавні важелі обґрунтованого територіально-диференційованого впливу на соціально-економічний розвиток регіонів, так і діяльність місцевих органів влади щодо застосування інструментів регулювання з метою забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону на засадах його соціально-економічного вирівнювання та зростання [3, с. 9].

Вирішення соціально-економічних проблем депресивних регіонів пов'язане зі створенням умов для його сталого розвитку.

Сталий розвиток регіонів – це процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умов

збереження й поетапного відновлення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і потребами людей усіх поколінь.

У 1992 році на всесвітньому саміті ООН в Ріо-де-Жанейро та у 2002 році в Йоханесбурзі за участі понад 180 країн світу, багатьох міжнародних організацій та провідних учених було узагальнено концепцію сталого розвитку, яка системно поєднала три її головні компоненти: економічну, екологічну й соціальну (рис. 1).

Економічний підхід полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу, який би забезпечував принаймні збереження (не зменшення) сукупного капіталу (фізичного, природного або людського), з використанням якого цей сукупний дохід створюється.

З погляду екології сталий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем, їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем самооновлюватися й адаптуватися до різноманітних змін замість збереження в певному статичному стані або деградації та втрати біологічної різноманітності.

Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у

Рис. 1. Складові сталого розвитку регіону

суспільстві. Людина має стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Вона повинна брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті й реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми, плюралізм думок та толерантність у стосунках між ними, збереження культурного капіталу і його розмаїття, насамперед спадщини невідоміючих культур [4, с. 4]. Поєднання цих трьох складових є найголовнішим завданням для забезпечення сталого розвитку регіонів.

За даними Світового центру даних з геоінформатики та сталого розвитку (СЦД-Україна) [7], до проблемних регіонів за економічними показниками відносяться майже всі регіони, крім: Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської, Львівської, Одеської та Харківської областей, а також м. Київ та м. Севастополь. До проблемних регіонів за соціально-інституціональними показниками належать: Закарпатська, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Сумська, Тернопільська та Чернігівська області. До проблемних регіонів за екологічною складовою відносяться регіони, на території яких знаходиться велика кількість промислових об'єктів, зокрема важкої промисловості, це такі регіони як: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська області, а також м. Київ. Отже, можна сказати, що до проблемних регіонів України належать усі регіони.

Негативні тенденції в розвитку регіонів потребують комплексного підходу щодо їх подолання, активізації трансформаційних процесів, спрямування їх на вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Важливим і необхідним стає оптимальне поєднання всієї множини об'єктів природи, суспільства та забезпечення такої територіальної організації їх функціонування, за якої регіональні природно-суспільні системи мали б стабільну здатність до стійкого розвитку й відтворення [2, с. 11].

Необхідною умовою виходу проблемних регіонів зі стану депресії та забезпечення їх сталого розвитку є модернізація продуктивних сил на основі кластеризаційних засад.

Сталого розвитку регіону можна досягти за рахунок докорінного технологічного оновлення виробництва шляхом створення та впровадження нової техніки і прогресивних технологій, що забезпечують суттєве зростання продуктивності праці. У свою чергу зростання продуктивності праці може бути забезпечено шляхом придбання працівниками більшого досвіду й кваліфікації, підвищення інтенсивності їхньої праці, впровадження більш досконалих способів організації виробництва. Безсумнівно, якісна оцінка професійних знань та здібностей людини як продуктивної сили значною мірою залежить від виконання нею певних виробничих функцій, використання сучасної техніки та інноваційних технологій.

Модернізація продуктивних сил лежить в основі розвитку людського потенціалу, засобів виробництва та предметів праці. Модернізація продуктивних сил – це ряд стратегічних заходів організаційно-економічного та інноваційного характеру, спрямованих на впровадження прогресивних методів організації виробничого процесу, техніко-технологічне переоснащення засобів виробництва та підготовку кваліфікованих кадрів, які в процесі поєднання забезпечують високу ефективність виробничого процесу. Ці питання можна вирішити шляхом створення інтегрованих об'єднань, що в свою чергу допоможе на базі консолідації зусиль та спільних можливостей впроваджувати інновації, тобто інвестувати значні обсяги матеріальних, фінансових та трудових ресурсів у розвиток нової техніки та прогресивних технологій.

Доцільність формування галузевих та міжгалузевих інтегрованих структур у різних галузях економіки розглядається як передумова модернізації продуктивних сил, тобто ефективної співпраці різних видів підприємств та кооперації їх зусиль для організації сучасних виробництв, раціонального використання їх виробничих потужностей, нарощування виробництва продукції, залучення висококваліфікованого трудового потенціалу, ефективного функціонування ринку товарів і послуг, виходу регіонів зі стану депресії.

Для модернізації продуктивних сил на основі кластеризації необхідно проаналізувати структуру галузі регіону, її проблеми та перспективи розвитку, технологічний рівень підприємств, конкурентне середовище. Кластери утворюють базову організаційно-економічну одиницю територіального (регіонального) характеру: мають спільний ринок, можуть створювати нові види продукції та послуг, виготовляти продукцію з високою часткою доданої вартості, сприяти зростанню ділової активності, підвищувати темпи зростання і рівень заробітної плати. Завдяки особливостям взаємодії підприємств у межах кластерного утворення відбувається запровадження нових ідей щодо модернізації виробничих систем, стимулювання розвитку засобів виробництва, впровадження інновацій тощо.

Модернізація продуктивних сил на основі кластеризації виступає пріоритетним напрямом стратегії розвитку проблемних регіонів, вона повинна сприяти формуванню кластерних структур як основних форм ефективно самоорганізованих формувань для підвищення економічної стабільності проблемних регіонів в умовах конкуренції.

Модернізація продуктивних сил за рахунок формування й розвитку кластерів є ефективним інструментом залучення прямих іноземних інвестицій та активізації зовнішньоекономічної діяльності проблемних регіонів. Розвиток кластерів дозволяє забезпечити переваги підприємств у виробничих ланцюжках створення вартості, сприяючи підвищенню якості переробки сировини, що добувається, імпортозаміщенню й зростанню локалізації окремих виробництв, а також підвищенню рівня конкурентоспроможності товарів і послуг. Кластери можуть об'єднувати як невелику, так і значну кількість підприємств, а також формуватися з великих та малих фірм у різних поєднаннях і співвідношеннях.

Доведено, що регіони, які в минулому були проблемними, після створення на їх території кластерів вийшли на передові позиції у своєму розвитку за економічними показниками. Саме ці регіони починають визначати конкурентоспроможність регіональної економіки за рахунок розвитку пих галузей господарства, для яких існують певні переваги.

Метою кластеризації проблемних регіонів є залучення додаткових ресурсів до проблемного регіону через посилення конкурентоспроможності підприємств галузі шляхом надання допомоги у визначенні й використанні спільних можливостей та розширенні ринку (рис. 2).

Реалізація кластерного підходу може створити в такому регіоні більш сприятливий підприємницький клімат, який допомагатиме розвиватися існуючим фірмам та залучати нові компанії до регіону. Для України, особливо в умовах зростання глобалізаційних процесів та конкуренції, питання швидкого створення й сприяння ефективному розвитку кластерних об'єднань набувають особливої актуальності та мають безумовну перспективу, особливо для соціально-економічного розвитку проблемних регіонів.

Перехід до ринкових відносин створив низку проблем у розвитку регіонів України. Відбувається різкий занепад виробництва, знижується чисельність зайнятих, значно погіршилась екологічна складова, загострюється соціальна ситуація у суспільстві і, як наслідок, у більшості регіонів спостерігаються негативні демографічні процеси. Сукупність цих факторів призвела до значних проблем у розвитку продуктивних сил. Тому вирішення регіональних проблем економічного й соціального розвитку є надзвичайно актуальним завданням для центральних законодавчих і виконавчих органів влади.

Одним зі шляхів виходу проблемних регіонів із глибокої системної кризи є модернізація продуктивних сил на основі кластерного підходу, який передбачає стратегічну реструктуризацію виробництва, збільшення кількості робочих місць, залучення висококваліфікованих фахівців, використання інноваційних технологій у виробництві, що в свою чергу значно посилить інвестиційну привабливість проблемних регіонів.

У статті розглянуто сутність понять «сталий розвиток регіону», «модернізація продуктивних сил». Доведено, що модернізація продуктивних сил на основі кластеризації є визначальним чинником сталого розвитку проблемних регіонів.

The transition to a market economy created a number of problems in the development of the regions of Ukraine. A sharp decline in production occurs, a number of employees decreases, an environmental component is deteriorated, a social situation in society is exacerbated and, consequently, the negative demographic processes occur in most regions. The combination of these negative factors led to significant problems in the development of the productive forces. Therefore, the solution of regional problems of economic and social development is an extremely important task for the central legislative and executive authorities. One of the ways to lead out the problematic regions from a deep systemic crisis is the modernization of the productive forces on the cluster approach basis, which implies a strategic restructuring of production, increasing workplaces amount, attracting highly skilled professionals, using innovative technologies in production, which in turn will significantly increase the investment attractiveness of problematic regions.

In this article the essence of the concepts «sustainable development of the region» and «modernization of productive forces» were considered. It is proved, that the modernization of the productive forces based on the principles of clusterization is the determining factor for sustainable development of problematic regions.

Складність реалізації завдань модернізації продуктивних сил проблемних регіонів на основі кластеризаційних засад полягає в тому, що її здійснення відбувається в умовах структурної перебудови економіки на базі ринкових відносин, відсутності необхідного досвіду, недостатності наукового забезпечення, недосконалості законодавчо-нормативного забезпечення, незавершеності розбудови системи регіонального управління.

Найбільш дієвий шлях модернізації продуктивних сил проблемних регіонів – створення та розвиток кластерів, який можливий на таких засадах [6]:

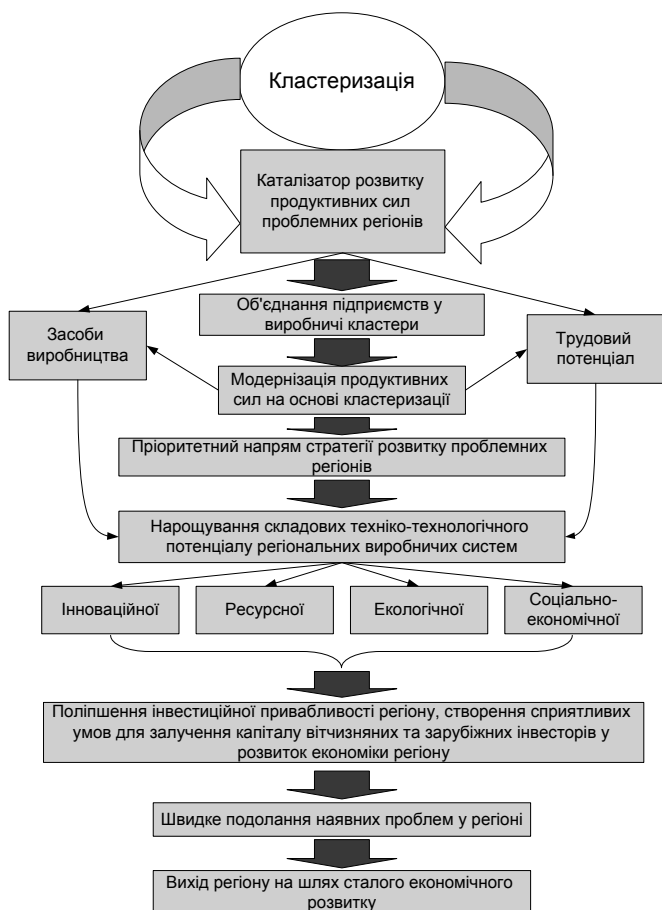
- стратегії інноваційного розвитку;
- загального високопрофесійного трудового потенціалу;
- прискореного обміну інформацією, знаннями, ноу-хау;
- оптимального використання внутрішніх і зовнішніх інвестицій;
- інтеграції економічної та соціальної політики заради сприятливого ділового клімату для підприємництва й підвищення добробуту населення;
- зміщення акцентів від централізованої до регіональної чи локальної економіки.

Модернізація продуктивних сил на основі кластеризаційних засад спрямована на підвищення техніко-технологічного потенціалу регіону, його конкурентоспроможності, розв'язання соціально-економічних проблем та забезпечення сталого економічного зростання регіону. Вона полягає в тому, що комплексна структура кластерних об'єднань дозволяє забезпечити динамічне поєднання промислової, регіональної, інноваційної, інвестиційної, науково-технічної, освітньої, кадрової та інших політик, а також подолання ряду соціально-економічних проблем у розвитку проблемних регіонів.

Висока ефективність функціонування кластерів є умовою сталого розвитку підприємств, які входять у кластерне утворення. Кластерна стратегія сприяє створенню органічних взаємозв'язків підприємств і галузей економіки, що суттєво підвищує ефективність виробництва.

Розробка чіткої моделі кластерного розвитку держави, визначення стратегії оптимізації взаємодії окремих підприємств проблемних регіонів має відбуватись з урахуванням особливостей кожного регіону.

Рис. 2. Вплив кластеризації на модернізацію продуктивних сил проблемних регіонів

Важливим для подальшого розвитку економіки України та підвищення її привабливості для внутрішніх та іноземних інвесторів має бути покращення інституційного забезпечення модернізації продуктивних сил на основі кластеризації економіки проблемних регіонів.

Необхідність підвищення економічної ефективності регіональних господарств ставить перед проблемними регіонами нові завдання, перш за все пов'язані з вибором конкурентоспроможної моделі регіональної економіки, що дозволяє максимально використовувати існуючий ресурсний, людський та природний потенціал.

Перевагами кластерного підходу з метою модернізації продуктивних сил є, зокрема, такі:

□ по-перше, регіональні технологічні кластери мають у своїй основі стійку систему поширення нових технологій, знань, продукції, так звану технологічну мережу, яка спирається на спільну наукову базу;

□ по-друге, підприємства кластера мають додаткові конкурентні переваги за рахунок можливості здійснювати внутрішню спеціалізацію й стандартизацію, мінімізувати витрати на впровадження інновацій;

□ по-третє, важливою особливістю таких кластерів є наявність у їхньому складі гнучких підприємницьких структур – малих підприємств, які дозволяють формувати інноваційні переваги у зростанні економіки регіону;

□ по-четверте, регіональні кластери надзвичайно важливі для розвитку *малого підприємництва*: вони забезпечують малим фірмам високий ступінь спеціалізації при обслуговуванні конкретної підприємницької ніші, при цьому полегшується доступ до капіталу промислового підприємства, а також активно відбувається обмін ідеями й передача знань від науковців до підприємців [5].

Тобто кластеризаційні засади розвитку створюють всі умови для модернізації продуктивних сил проблемних регіонів та їх ефективного використання.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі ринкових реформ Україна зіткнулася з невизначеністю стратегічних пріоритетів регіонального розвитку, неготовністю проблемних регіонів протистояти зростаючому конкурентному тиску на внутрішньому та зовнішніх ринках у боротьбі за матеріальні, фінансові та людські ресурси, а також з можливістю ефективного використання геополітичного розташування регіональних систем та комплексів. Регіон як окрема територія в умовах посилення конкуренції має бути самодостатньою соціально-економічною системою, здатною протистояти зовнішнім викликам і загрозам, подолати депресивні явища. Тому модернізація продуктивних сил проблемних регіонів, результативність якої посилюється за умов розвитку кластеризаційних процесів, є визначальним чинником у розв'язанні цієї проблеми.

CONCLUSIONS

At the present stage of market reforms Ukraine is faced with the indeterminacy of the strategic priorities of regional development, unavailability of problematic regions to oppose the growing competitive pressure at the domestic and foreign markets in the struggle for material, financial and human resources, as well as the possibility of the effective use of geopolitical location of regional systems and complexes. The region as a separate territory under conditions of increasing competition should be a self-sufficient socio-economic system, capable to withstand external threats and challenges and overcome depressive phenomena. Therefore, the modernization of the productive forces of problematic regions is a determining factor in overcoming this problem. Therefore, modernization of the productive forces of problematic regions, the effectiveness of which is enhanced under conditions of clusterization processes development, is a crucial factor in the solution of this problem.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутко М. П. Соціально-економічні проблеми розвитку продуктивних сил Чернігівської області в умовах формування ринкових відносин [Текст]: монографія / М. П. Бутко / Ред. О. В. Ткаченко. – Чернігів: «Сіверянська думка», 1997. – 224 с. – 2000 прим. ISBN 966-502-034-X.
2. Бутко М. П. Регіональне управління: інноваційний підхід [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Бутко М. П., Зеленська О. О., Зеленський С. М. та ін.; за заг. ред. д.е.н., проф. Бутка М. П. – К.: Знання України, 2006. – 560 с. – 1000 прим. ISBN 966-316-141-8.
3. Говоруха В. В. Депресивні території: шляхи виходу із кризи [Текст]: метод. рек. / авт. кол.: В. В. Говоруха, А. О. Дегтяр, В. В. Мамонова та ін. – К.: НАДУ, 2008. – 56 с. – 100 прим.
4. Згуровський М. З. Сталій розвиток регіонів України [Текст]: монографія / М. З. Згуровський та ін. – К.: НТУУ «КПІ», 2009. – 198 с.
5. Федулєва Л. І. Кластерна політика в системі забезпечення технологічного розвитку регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/en_re/2010_7_5/20.pdf
6. Блог С. Соколенка «Українські кластери» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucluster.org/blog/2012/04/rinkova-ekonomika-na-osnovi-virobnichikh-klasteriv/>
7. Світовий центр з геоінформатики та сталого розвитку (СЦД-Україна). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wcd.org.ua/uk/services/ukraine-sd>